

basic education

Department:
Basic Education
REPUBLIC OF SOUTH AFRICA

NATIONAL SENIOR CERTIFICATE

GIREDI YA 12

XITSONGA: RIRIMI RO ENGETELA RO SUNGULA (FAL)

PAPILA RO SUNGULA (P1)

HUKURI 2024

TIMARAKA: 80

NKARHI: Tiawara ti2

Papila leri ri na tipheji ta 14.

SWITSUNDZUXO NA VUXOKOXOKO

1. Papila leri ra swivutiso ri avanyisiwile hi SWIYENGE SWINHARHU:

XIYENGE XA A: Xikambelantwisiso	(30)
XIYENGE XA B: Nkomiso	(10)
XIYENGE XA C: Ririmi eka mbangu	(40)
2. Hlamula swivutiso HINKWASWO.
3. Sungula xiyenge XIN'WANA na XIN'WANA eka pheji YINTSHWA.
4. Khwatihata ehansi ka xiyenge XIN'WANA na XIN'WANA.
5. Nombora tinhlamulo himfanelo ku ya hileswi ti nga nomborisiwa xiswona eka papila ra swivutiso.
6. Tlula ntila endzhaku ka nhlamulo YIN'WANA na YIN'WANA.
7. Tekela enhlokweni mapeletelo na mavumbelo ya swivulwa.
8. Minkarhi leyi ringanyetiweke:

XIYENGE XA A: 50 wa timinete	
XIYENGE XA B: 20 wa timinete	
XIYENGE XA C: 50 wa timinete	
9. Tsala swi basa no vonaka.

XIYENGE XA A: XIKAMBELANTWISISO**XIVUTISO XA 1**

Hlaya xitshuriwa lexi landzelaka kutani u hlamula swivutiso leswi nga ehansi ka xona.

XITSHURIWA XA A: PROSI**YINGWANI WA MAKOTOPONG**

- 1 Yingwani wa le Makotopong, a ri n'wamabindzu wa ndhuma swinene. Yena a ri na nsati wa mpama a tlhela a hlonipheka swinene. Vana va yena a va khomisa vadyondzikolobye xivixivi hi vutlhari bya vona. Tintangha ta vona a ti nga wu voni ntlangu. Yingwani a hlanganile na vanhu vo tala evuton'wini bya yena, ngopfungopfu etinhlengeletanini ta mabindzu. Kamara leyi 5
tinhlengeletano a ti khomiwa eka yona hi laha a va humesela matitwelo yo hambanahambana eka yona. Leswi a swi n'wi tsakisa ngopfu etinhlengeletanini leti i mabulu ya van'wamabindzu va le Gauteng. A a va vona va tlharihile, va ri na xitayili no tlhela va fambela ehenhla, kutani a tivumbela xifaniso xa yena xa leswaku eGauteng a ku hanyiwa kahle. Timhaka leti ta vutomi bya le Gauteng 10
ti n'wi dunge miehleketo a kondza a humesa mali, a kongoma laha mbilu ya yena a yi n'wi komba kona.
- 2 U fikile a xava yindlu na switandi eka rin'wana ra malokixi ya Gauteng, laha a nga aka kona mavhengele ya yena. Leswi hinkwaswo a ku ri kona ku rhurha ka yena na ndyangu wa yena va siya Makotopong. Yingwani a a fikile laha 15
mapatu ya kona ya nga sindziwa kahle, ya pfumala na ritshuri, laha mapatu man'wana ya fambaka ehenhla ka man'wana, mimovha ku ri mphensamphesa. U tlhela a kuma na leswaku tindzimi leti a ti vulavuriwa a ku nga ri Xitsonga ntsena, kambe a a ku ri na tin'wana to tala leti a nga ti tivi. Xin'wana lexi a nga xi lemuka hileswaku vanhu va kona a va xewetana na lava va va tivaka ntsena. 20
Ndyangu wa yena a wu nga tsakangi hikuva a wu lo sindzisiwa ku rhurha eMakotopong.
- 3 Elokixini leri vanhu va kona a va tirha hi matimba, va pfuka hi mahlambandlopfu va ya khandziya swifambo swo hambanahambana leswi a swi va yisa emintirhweni ya vona. Endleleni a ku tele swibazana leswi yisaka vanhu 25
emintirhweni, na swa Yingwani swibazani a swi ri kona exikarhi ka swona. Van'wana a va khandziya Gautrain, kasi van'wana a va chayela mimovha ya vona ku ya emintirhweni.
- 4 Eka hinkwaswo leswi a swi humelela, na vugevenga na byona a byi tinyike matimba. Vanhu lava va tirhaka hi matimba, a va onheriwa hi makhamba. Ku 30
tirhisiwa ka swidzidziharisi swo fana na mbangi, nyaope na swin'wana hi swona a swi susumeta vanhu lava ku onhela van'wana. Loko ku ri va nawu vona a va hlwela ku fikelela ku herisa vugevenga lebyi. Van'wana va vana va ndhawu leyi a va tihanyela exitarateni, va rhendzeleka na mapatu va ri karhi va yiva no onhela vanhu. Minkarhi yin'wana loko va tshinyiwa, a va yimeleriwa hi vanhu 35
lava va nga riki maxaka ya vona. Loko vandyangu wa Yingwani va swi vonisa leswi va twile ku vava swinene.

5	Nsati wa yena u n'wi xavelerile leswaku va tlhelela Makotopong, yena a ala. Eka rin'wana ra masiku makhamba ya pfuke ya yivile swibazana swinharhu swa Yingwani. Hi siku leri landzelaka u vonile xin'wana xa swibazana xa yena xi tele vanhwanyana na vafana lava a va ri ku chayeleni tinsimu ehenhla no dzaha. U tsutsumerile exitichini xa maphorisa. Loko a fika u kumile ku tele hi vanhu lava a va tisile milandzu yo hambanahambana.	40
6	A nghena Yingwani, a humesile na mahlo, a langutele ku hatla a pfuniwa eka maxangu lawa a ri eka wona, u ta ku u vone yini? Hiloko phorisa rin'wana ri n'wi holovela ri ku, 'yimela wa wena nkarhi, ri vula hi ku ba tafula: 'next.' Mbilu ya Yingwani yi tala xikan'wexikan'we, kutani a fularhela xitichi xa maphorisa. Nsati u lo vona hiloko a fika a lerisa leswaku va longa hinkwaswo swa vona kutani yena a tshama efonini.	45
7	Lori yi fikile kutani va longa hinkwaswo swa vona. Vachayeri va swibazana va tivisiwile leswaku yena na ndyangu wa yena va tlhelela eMakotopong. U vurile na leswaku loyi a lavaka ku famba na vona a nga endla tano. Nsati na vana a va tsakile ngopfu ku tlhelela ekaya. Yindlu na mavhengele swi xavisiwile, ivi na maphorisa na wona ya sale ya kuma swibazana swa yena leswi a swi yiviwile. Yingwani u swi landzile swi ta tirhela ekaya. Nkateko wa kona hileswi a va nga xavisangi yindlu ya vona ya le kaya. Loko va fika, Makotopong hinkwayo a yi tsakile. Vutomi byi tlhela nakambe byi tsakisa.	50 55

[Vutitumbuluxeri]

- 1.1 Boxa vito ra ndhawu leyi Yingwani na ndyangu wa yena a va tshama eka yona. (1)
- 1.2 Xana i yini lexi a xi endla leswaku Yingwani a navela ku rhurhela eGauteng? (1)
- 1.3 Tsavula rito rin'we leri vulaka leswaku nsati wa Yingwani a a sasekile a tlhela a vumbeka kahle. (1)
- 1.4 I yini lexi kombisaka leswaku vana va Yingwani a va tlharihile swinene? (2)
- 1.5 Hlawula nhlamulo leyi nga yona eka leti nga laha hansi. Mutshuri eka ndzimana ya 2 loko a ku: 'Timhaka leti ta vutomi bya le Gauteng ti n'wi dunge miehleketo ...' u vula leswaku a a ...
 - A tirhisa miehleketo.
 - B nga ha ehleketi kahle.
 - C karhele swinene.
 - D ehleketa swa kahle. (1)
- 1.6 Eka ndzimana ya vumbirhi, i yini lexi Yingwani a nga xi lemuka hi mahanyelo ya vanhu va le Gauteng? (2)

- 1.7 Hlamula HISWONA kumbe A HI SWONA kutani u seketela nhlamulo ya wena.
- 1.7.1 Ndyangu wa Yingwani a wu rhurhile hi ku swi tsakela ku ya eGauteng. (2)
- 1.7.2 Elokixini leri Yingwani a tshama eka rona vanhu va kona a va pfuka ninhlikani loko va ya entirhweni. (2)
- 1.8 Hi xihi xifambo xa mani na mani lexi xi kumekaka eGauteng lexi nga kumekiki eMakotopong? (1)
- 1.9 Boxa xivangelo xa vugevenga na vukhamba elokixini leri Yingwani a a tshama eka rona. (1)
- 1.10 Mutshuri u vula yini eka ndzimana ya vutsevu loko a ku, 'kutani a fularhela xitichi xa maphorisa'? (2)
- 1.11 Xana i mhaka ya kahle ku va munhu a yimeleriwa loko a onhile? Seketela nhlamulo ya wena. (2)
- 1.12 I yini lexi tiyisisaka leswaku 'voko ra nawu ri lehile' eka ndzimana ya 7? (2)
- 1.13 Mavulavulelo ya phorisa leri nga hlamula Yingwani ya amukeleka ke? Seketela nhlamulo ya wena. (2)
- 1.14 Xana maendlelo ya Yingwani ya ku lemukisa yini evuton'wini? (2)

Hlaya xitshuriwa lexi landzelaka kutani u hlamula swivutiso leswi nga ehansi ka xona.

XITSHURIWA XA B: XIFANISO

[Xi huma eka: [istock.com](https://www.istock.com)]

- 1.15 I yini xa ntoloveloxi humelalaka exifanisweni lexi? (2)
- 1.16 Hi kwihi ku navela ka n'wana loyi a ehleketaka eka xitshuriwa lexi? (2)
- 1.17 Xiyimo lexi nga eka xitshuriwa xi kombisa yini hi matitwelo ya vana lava? (2)

NTSENGO WA XIYENGE XA A: 30

XIYENGE XA B: NKOMISO**XIVUTISO XA 2**

Hlaya XITSHURIWA XA C laha hansi kutani u endla nkomiso hi ku longoloxa tipoyinti ta NKOMBO u kombisa tindlela leti murhi wa nkanyi wu pfunaka hi tona evanhwini.

SWILETELO

1. Longoloxa NKOMBO wa tipoyinti hi marito LAMA NGA HUNDZIKI 70, u kombisa leswi murhi wa nkanyi wu pfunaka swona evanhwini.
2. Nombora swivulwa swa wena ku suka eka 1–7.
3. Tsala poyinti YIN'WE eka xivulwa xin'wana na xin'wana.
4. Tirhisa marito ya WENA N'WINYI.
5. Kombisa ntsengo wa marito lama u ma tirhiseke ma ri endzeni ka swiangi emakumu ka nkomiso wa wena.

XITSHURIWA XA C**NKANYI LOWU I WA HINA**

'Nkanyi lowu i wa hina, mina ndzi beburiwa ndzi wu kuma kwala mutini. Hi wona phuphu ya muti lowu.' I mukhalabya Govani yaloye a rungulelaka ntukulu wa yena Samiyele. 'Hi makhisimusi a wu kuma vavanuna na vavasati va lo mbaa, ehansi ka ndzhuti wa wona, ku ri karhi ku nwiwa, ku ciniwa, ku tsakeriwa magayisa. Kwalahaya nkanyini hi kona nakambe laha ndyangu a wu tlhela wu hlangana kona ku phahliwa loko vatatana va tlhelela eJoni.'

'Hi magudufurayideyi vamanana a va rholela makanyi va endlela magayisa vukanyi. Hina a ha ha ri vatsongo lero lebya mpalwa a hi nga nwi, a hi tinwela dzova ntsena. Timongo ta nkanyi lowu i tikulu swinene lero loko u ti vandza ku huma tinchochomba ntsena. Kutani a hi dya timongo ta kona hi tlhela hi kandzela na miroho hi tona. Loko hi ti vandzile ku sala swikangalafula, a hi swi teka hi khavisa xirhapa xa swiluva hi swona. Swi tano na hi tihunyi to oma leti a ti wa eka wona a ti tshiveriwa ku swekiwa hi tona.'

'Lembe leri nga hundza hi nkarhi wa makanyi ku vhakile wansati un'wana wo huma hala Tsakani eBrakpan, a a vhakela pastor Nyiko. U tsakisiwile hi makanyi ya wona kutani a hi dyondzisa ku endla jamu ya makanyi. Phela jamu leyi u nga dya yona namuntlha yi huma eka nkanyi wolowu.'

'Se u nga swi rivali, nkanyi lowu i wa hina, hi wona phuphu ya muti lowu.'

[Vutitumbuluxeri]

[10]

NTSENGO WA XIYENGE XA B:

10

XIYENGE XA C: RIRIMI EKA MBANGU**XIVUTISO XA 3**

Hlaya xitshuriwa lexi landzelaka kutani u hlamula swivutiso leswi nga ehansi ka xona.

XITSHURIWA XA D: XINAVETISO

AXA Aksamansard

Savelt

Hlayisa ku fikelela mlorho ya wena.

Aka vumundzuku lebyi u byi navelaka hi ku hlayisa eka Savelt.

Hi tirhela 100+ wa mamiliyoni ya vanhu misava hinkwayo.

Hi bele riqingho eka: 09062547772 / U hi endzela eka: www.axamansard.com

[Xi huma eka: www.axamansard.com]

- 3.1 Xana ku navetisiwa yini eka xinavetiso lexi? (1)
- 3.2 Boxa vito ra khamphani leyi endleke xinavetisi lexi. (1)
- 3.3 Hlawula nhlamulo leyi nga yona eka leti landzelaka. Ku ya hi xinavetiso lexi, loko munhu a lava ku tihlanganisa na vanhu lava u fanele ku ...
- A famba a vutisela vanhu.
 - B nghena eka webusayiti ya vona.
 - C endzela ekhamphanini hi koxe.
 - D tsalela khamphani papila. (1)
- 3.4 Hikokwalaho ka yini va tirhisile marito lama nge: 'Hi tirhela 100+ wa mamiliyoni misava hinkwayo'? (2)

3.5 Kombisa vuxaka lebyi nga kona exikarhi ka n'wayitelo wa munhu loyi a nga eka xinavetiso na marito lama landzelaka: 'Hlayisa ku fikelela milorho ya wena.'

(2)

3.6 Hi yihi tithekiniki tinharhu leti tirhisiweke eka xinavetiso lexi ku onga vaamukeri va mahungu?

(3)

[10]

XIVUTISO XA 4: KU XOPAXOPA KHATHUNI

Xiyaxiya xitshuriwa lexi landzelaka kutani u hlamula swivutiso leswi nga ehansi ka xona.

XITSHURIWA XA E

[Xi huma eka: www.cartoonstock.com]

- 4.1 Hlamusela leswi humelelaka eka fureme ya 1 na 2 eka khathuni leyi. (2)
- 4.2 Hlawula nhlamulo yin'we eka leti landzelaka. Ku va rito MINA ri tsariwile hi maletere lamakulu swi kombisa leswaku ximunhuhakwa xa ...
- A huwelela.
B vulavula.
C hlevetela.
D hlekelela. (1)
- 4.3 Tidoto tinharhu leti nga eka furemu ya 3 ti kombisa yini? (1)
- 4.4 Ku vuyeleriwa ka rito MINA eka fureme ya 2 na 3 swi paluxa yini hi vumunhu bya ximunhuhakwa lexi? (2)

- 4.5 Hikwalaho ka yini ku na ka mpfula ku tisa ku tsana eka ximunhuhatwa lexi nga eka furemu ya 4? (2)
- 4.6 Loko a wu ri ximilana lexi nga eka khathuni leyi, a wu ta titwa njhani hi leswi humelalaka eka fureme ya 4? Seketela nhlamulo ya wena? (2)
- [10]**

XIVUTISO XA 5: RIRIMI NA VUSWIKOTI BYO HLELA

- 5.1 Hlaya xitshuriwa lexi landzelaka kutani u hlamula swivutiso leswi nga ehansi ka xona.

XITSHURIWA XA F: PROSI

'Hi kona ndzi swi lemuka leswaku leswi hi nga tshama hi swi endla a swi hoxekile.' Ku vula Rhukanani a ri na gome. 'Ndzi tsundzuka swinene loko hi fika hi yima egaraji yin'wana hi chela petirolu, ndzi chikile ndzi ya exihambukelweni. Kona ndzi fikile ndzi kuma xipachi xa mali ehenhla ka lexi xa mati yo gwedhla. Xona a xi rivariwile hi loyi a ha ku huma exihambukelweni. Ndzi lo na heta, ndzo teka xipachi ndzi hoxa exikhwameni ndzi huma. 5

'Loko ndzi fika emovheni munghana wa mina se a hetile ku chela petirolu ku sele ntsena ku hakela'. Ndzi n'wi sumerile mhaka leyi kutani a ku: 'Pfula ntombi hi vona leswaku ku na yini?' 'Kunene ho pfula hi kuma mali yo ringana R1 800, makhadi ya bangi, pasi na layisense'. Ho vhela hi teka mali hi hakela hi yona ivi hi koka movha hi suka. Loko hi suka hi vonile wansati un'wana wa mulungu a ri karhi a vutisetela vanhu leswaku a va vonangi xipachi xa yena. Ho vhela hi engetela rivilo hi nyamalala. Hi fikile endleleni hi cukumeta xipachi hi fasitere kutani hi tifambela. 10

Namuntlha leswi se ndzi nga kula ndza swi vona leswaku i nsele lowu hi nga wu endla. 15

[Vutitumbuluxeri]

- 5.1.1 Tsala mavizweni wa rito leri tikisiweke laha hansi.

Ndzi tsundzuka **swinene** loko hi fika hi yima egaraji yin'wana hi chela petirolu. (2)

- 5.1.2 Xivulavulelo lexi tikisiweke a wu ta xi tirhisa loko swi te yini?

Ku vula Rhukanani **a ri na gome**. (2)

- 5.1.3 Tsala xivulwa lexi nakambe kambe u sungula hi rihlanganisi leri tikisiweke.

Hi kona ndzi swi lemuka **leswaku** leswi hi nga tshama hi swi endla a swi hoxekile. (2)

- 5.1.4 Tsala xivulwa hi rito '**chela**' lexi nga na nhlamuselo yo hambana na leyi nga eka xivulwa lexi nga laha hansi.

Hi fika hi yima egaraji yin'wana hi **chela** petirolu. (2)

- 5.1.5 Tsala xinuna xa rito leri tikisiweke laha hansi.
'Pfula **ntombi** hi vona leswaku ku na yini?' (1)
- 5.1.6 Tsala ritofularha ra rito leri tikisiweke laha hansi.
Ho vhela hi **engetela** rivilo hi nyamalala. (1)
- 5.1.7 Sungula xivulwa lexi nga laha hansi hindlela leyi:
Rhukanani u vurile leswaku ...
Loko ndzi fika emovheni munghana wa mina se a hetile ku chela petirolo. (2)
- 5.1.8 Rito leri tikisiweke i risivikomba ra ndhawu yo sungula. Tsala xivulwa lexi nakambe kutani u ri yisa eka ndhawu ya vunharhu.
Ndzi n'wi sumerile mhaka **leyi**. (2)
- 5.2 Hlaya xitshuriwa lexi nga laha hansi kutani u hlamula swivutiso leswi nga ehansi ka xona.

XITSHURIWA XA G: XIFANISO

[Xi huma eka: eng-zar.desertcart.com]

- 5.2.1 Tsala xivulwa lexi landzelaka u xi yisa eka mpfumelo.
A ku pakiwi. (2)
- 5.2.2 Yisa xivulwa lexi landzelaka eka vunyingi.
Loyi a nga ta tlula nawu. (2)
- 5.2.3 Rito leri tikisiweke ri le ka rhavi ra xitwisiwa. Tlhela u tsala xivulwa
lexi u yisa rito leri tikisiweke eka rhavi ra xiendleko.
Xifambo xi ta **susiwa**. (2)
[20]

NTSENGO WA XIYENGE XA C: 40
NTSENGO WA TIMARAKA: 80